

ABÚ S-SALT UMÀYYA de Dénia (1068-1134)

Biografia abreujada d'un savi polifacètic

Vicent Carles Navarro Oltra

Departament d'Àrab · EOI de València - la Saidaia

Quan l'any 1045 va morir Mujàhid al-Àmiri, fundador de la rica i poderosa taifa de Dénia, va ser succeït pel seu fill Abú I-Hàssan Àli el qual regnà amb el títol honorífic d'Iqbàl ad-Dàwla ('Prosperitat de l'Estat'). Sota el govern dels dos sobirans, Dénia gaudí de prosperitat econòmica i d'una intensa vida cultural ja que, a més de ser un important empori comercial gràcies al seu port marítim, era des dels inicis del s. XI la capital del regne i seu de la cort, per tant, a nivell cultural, era un pol d'atracció d'intel·lectuals de tots els camps del saber que hi acudien a la recerca de mecenatge o d'algun càrrec. Al llarg dels més de seixanta anys en els quals Dénia fou el cor de la taifa, molts savis de renom passaren per la ciutat o s'hi establiren, alguns de forma permanent. Aquests erudits tenien, sobretot a l'època de les taifes, una vida itinerant que els menava de cort en cort per poder viure de la venda dels seus sabers. La presència d'anomenats mestres en una ciutat era un reclam per a nombrosos estudiants desitjosos d'augmentar els seus coneixements. De les figures més destacades relacionades amb la Dénia taifal en mencionarem unes poques com són: l'astrònom i matemàtic Abú I-Qàsım Ibn al-Saffàr (m. 1035); el cordovés Abú Amr ad-Dàni (m. 1053) fundador de l'escola d'estudis corànics de Dénia que formà a diverses generacions d'erudits experts en ciències religioses islàmiques especialment en les set lectures canòniques de l'*Al-corà*; el filòleg murcià Ibn Sída (m. 1066) potser el lexicògraf andalusí més important; el polifacètic Ibn Hazm de Còrdova (m. 1064) autor de més de 140 obres entre les quals tenim *El Collar de la Coloma*, tractat sobre l'amor escrit a Xàtiva; el literat Ibn Arqam de Guadix (m. últim terç s. XI) secretari d'Iqbàl ad-Dawla i autor de les cartes dirigides al califa fatimí del Caire; el poeta Ibn al-Labbàna (m. 1113-4) nat a la zona de Dénia i lleial amic del rei de Sevilla al-Mútamid; el sevillà Abd al-Màlik Ibn Zuhr (m. aprox. 1078) membre d'una família dedicada a la medicina durant generacions. La nòmina és més extensa però, per no avorir el lector, ens aturarem ací. L'any 1076 la taifa de Dénia deixà d'existir quan al-Múqtadir Ibn Hud, rei de la de Saragossa (m.1081-3), s'apoderà de la ciutat i es convertí en senyor d'aquest reialme que annexionà als seus dominis. El 1092 Dénia va caure en mans dels almoràvits i, en ocupar Saragossa l'any 1110, completaren la unificació d'Al-Andalus però no aconseguiren recuperar Toledo. Els territoris de l'islam peninsular es convertiren en una part més de l'emirat nord-africà amb capital a Marràqueix: l'època de les primeres taifes havia acabat.

Abú s-Salt Umàyya bin Abd al-Azíz bin Abí s-Salt ad-Dàni va nàixer a Dénia. Fou metge, botànic, astrònom, matemàtic, enginyer, versat en òptica, música, filòsof, historiador, literat, poeta, antòleg, entès en eloqüència i retòrica.

Respecte a Abú s-Salt és important assenyalar que hi ha etapes i episodis del seu periple vital que no són encara ben coneguts. Potser en part perquè les notícies sobre la seua vida i obra estan escampades pels escrits de diferents autors àrabs els quals possiblement només tingueren accés a informacions parcials. Així, doncs, observem que una font cita una dada la qual no es mencionada en d'altres, un fet concret pot tindre diferents versions, les informacions no sempre coincideixen, de vegades són contradictòries, hi ha dades confuses, d'altres no en sabem l'origen i tampoc no falten errors.

L'erudit i polígraf Abú s-Salt Umàyya bin Abd al-Azíz bin Abí s-Salt ad-Dàni va nàixer a Dénia el mes d'octubre o novembre del 1068. Als textos àrabs se'l cita com a Umàyya Ibn Abí s-Salt o Abú s-Salt o Abú s-Salt Umàyya, és *Albuzale* en llatí i *Albumesar* en català. Fou metge, botànic, astrònom, matemàtic, enginyer, versat en òptica, música, filòsof, historiador, literat, poeta, antòleg, entès en eloqüència, retòrica i autor de més de vint obres.

El pare d'Abú s-Salt va morir quan ell encara era un xiquet però va poder estudiar a Dénia sota el magisteri del polímata toledà Abú I-Walíd al-Wàqqaxi (m. 1096), respectat expert en moltes matèries científiques i religioses, amb el qual va adquirir una extraordinària preparació intel·lectual i un immens bagatge de coneixements que aniria augmentant al llarg d'una vida dedicada a l'estudi. A diferència de molts altres erudits àrabs medievals, el savi denier no es va interessar per les ciències religioses islàmiques les quals també sembla haver conegut amb diversos mestres però sense aprofundir-hi ja que la seua vocació fou el camp de les "ciències dels antics". Sobre aquest punt, Julio Samsó explica que: «*Los árabes suelen dividir las ciencias en ciencias árabo-islámicas (relativas a la religión o a la tradición lingüístico-literaria propia) y "ciencias de los antiguos"* (ulúm al-awàil) heredadas de cultu-

ras extranjerias – indo-irania y, sobre todo, griega-lo que incluye el conjunto de ciencias exactas y físico-naturales, medicina, cierto tipo de ingeniería mecánica (ilm al-hiyàl) además, claro está, de la filosofía».

Abú s-Salt va estar en diverses ciutats d'al-Àndalus i acabà establint-se a Sevilla. No sabem quant de temps hi va viure però va ser prou perquè diferents autors afegiren al seu nom el patronímic *al-lxblli* 'el sevillà'. Per motius personals que ell mateix menciona, però no ens explica perquè se'n va anar de la ciutat andalusa. Decidí aleshores marxar cap a Orient, tal vegada pensant a continuar la seua formació, i arribà a Alexandria acompanyat per sa mare a finals de 1096, quan començà la primera croada per a alliberar els llocs sants cristians del domini musulmà i recuperar Jerusalem (juliol 1099). A Egipte regnava el califa fatimí *al-Mustàli* (m. 1101) però qui realment governava era el seu poderós visir *al-Àfdal* (m. 1121), home molt interessat per l'astronomia fet aquest que potser va permetre Abú s-Salt ser admès en la cort.

Per al citat ministre va escriure: *Respostes a problemes sobre el cosmos, la física i l'aritmètica*, tractat on contestava a sis qüestions, que sembla li foren plantejades per *al-Àfdal*, sobre filosofia, física, matemàtiques, astronomia i geometria. Segons *Mercè Comes*, en les respostes d'Abú s-Salt queda manifest la influència del pensament aristotèlic. *El Concís sobre la ciència de la cosmologia*, compendi perdut d'astronomia que no fou massa valorat per l'astrònom d'al-Àfdal ja que, al seu parer, el treball del denier no era útil per als entesos ni tampoc per als estudiants.

Deu anys després, al 1106-7, ja en temps del califa *al-Àmir* (m. 1130) successor d'al-Mustàli, el savi de Dénia fou empresonat. Hi ha diferents versions del que va ocórrer perquè fora arrestat però les més difoses són dues. Segons la primera, el càstig d'Abú s-Salt va ser conseqüència de la caiguda en desgràcia d'un important personatge de la cort i amic d'al-Àfdal anomenat *Taj al-Maàli* el qual, temps arrere, havia estat un dels protectors del denier. Sembla que la bona relació del dissortat cortesà amb Abú s-Salt fou motiu suficient per a empresonar-lo també. La segona versió dels fets, la més coneguda, és tota una aventura: Abú s-Salt va convèncer l'omnipotent *al-Àfdal* i persones principals d'Alexandria que podia reflotar un vaixell carregat de coure que havia naufragat prop del port de la ciutat, si li facilitaven tot el que necessitava. Es gastaren una gran quantitat de diners confiant en el projecte d'Abú s-Salt que havia estudiat a consciència l'operació de rescat de la nau. Quan l'embarcació començava a eixir a la superfície les cordes que tiraven es trencaren i la nau es tornà a enfonsar. *Al-Àfdal*, sentint-se enganyat pel de Dénia, ordenà que l'empresonaren i va estar tancat poc més de tres anys al Caire o a Alexandria o potser primer al Caire i després a Alexandria. La seua reclusió va transcórrer en un edifici on hi havia una biblioteca que fou ben aprofitada per Abú s-Salt.

Durant el temps de captivitat va redactar: *Llibre dels medicaments simples*, l'obra que més fama li

ha donat (pot ser que fora coneguda també amb el títol de *Llibre de la farmàcia* i, segons alguns biògrafs, s'hauria redactat a Tunísia anys més tard). És una mena de *vademecum* pensat per fer-lo servir als hospitals, dividit en vint capítols on s'enumeren 420 de simples ordenats segons el seu efecte en el cos humà i en cadascun dels seus òrgans. Aquest tipus de compendi té el seu origen en la medicina d'època clàssica, i els savis musulmans a més de traduir-los n'elaboraren d'altres. Foren una de les aportacions més importants de la ciència islàmica a la medicina medieval. L'obra d'Abú s-Salt, basada en les teories mèdiques i els treballs d'altres erudits, va ser traduïda al llatí per *Arnau de Vilanova* (finals s. XIII), i del llatí a l'hebreu (s. XIV) i al català (ss. XIV-XV). Fa uns anys fou publicada la versió al castellà de *Pedro Vernia*, *Tratado de los Medicamentos Simples. Abu-s-Salt Umayya, 1068-1134*, Alacant, 1999, ed. Colegio Oficial de Farmacéuticos de la Provincia de Alicante. Així mateix s'han editat les versions medievals llatina, àrab i catalana del tractat amb els corresponents estudis crítics; *L. Cifuentes, D. Jacquart, A. Labarta, J. Martínez i M. R. McVaugh*, *Arnaldi de Vilanova Opera Medica Omnia. Volumen XVII. Translatio Libri Albu-zale de Medicinis Simplicibus*, Barcelona, 2004. *Rectificació de la ment, sobre lògica* on sintetitza els elements essencials de la lògica aristotèlica en un tractat pràctic de metodologia sobre la demostració irrefutable. Fou editat i traduït al castellà l'any 1915 per *A. González Palencia* el qual el considera un treball de vulgarització científica. *Llibre del suport, reposta a Àli bin Ridwàn sobre la seua refutació contra Hunàyn bin Ishàq*, obra perduda en la qual Abú s-Salt defensava un tractat sobre medicina de l'iraquià *Hunàyn* (m. 873-4) de les crítiques fetes pel famós metge egipci *Ibn Ridwàn* (m. 1061). *Epístola sobre l'ús de l'astrolabi*, sembla que fou pensada per tenir un ús pràctic com l'escrit per Abú l-Qàsım Ibn as-Saffar. És un treball no publicat però sí estudiat del qual es conserven diversos manuscrits amb un nombre diferent de capítols, en algun cas, més de cent. Fig. 1

Fig. 1. Inici de l'*Epístola sobre l'ús de l'astrolabi* d'Abú s-Salt (còpia oriental, any 1284-5). British Library: Oriental Manuscripts, Or 5479, ff 2r-36v, in Qatar Digital Library.

Quan l'alliberaren, Abú s-Salt abandonà Egipte i es dirigí a Tunísia on potser ja havia estat quan anava cap a Alexandria. L'any 1112-3 arribà a Mahdia, capital del regne tunisenc dels Zirís, on fou molt ben acollit pel seu emir. El denier va ser poeta, cronista i metge en la cort dels tres últims sobirans d'aquesta dinastia; **Yahyà bin Tamím** (m. 1116), **Àli bin Yahyà** (m. 1121) i **al-Hàssan bin Àli**, destronat al 1148 pel rei de Sicília.

Abú s-Salt va passar a Tunísia la resta de la seua vida, quasi sempre a Mahdia, on nasqué el seu fill **Abd al-Azíz**, poeta talentós i un bon jugador d'escacs (m. Bugia, 1151-2). Fig. 2 Pel que fa als viatges del denier fora de Tunísia alguns investigadors afirmen que anà a Sicília en qualitat de metge per atendre el rei normand **Roger II** (m. 1154) i fou, a la cort de Palerm, un dels seus savis protegits entre els quals estava també el cèlebre geògraf **al-Idrísí**. No se sap si tornà alguna vegada a la seua terra.

A Mahdia estant, a més de continuar escrivint, Abú s-Salt també treballà i ensenyà en un centre de ciències alquímiques creat per l'emir, home interessat en l'estudi de les plantes medicinals i, sobretot, a aconseguir una fórmula per a convertir el coure en or i l'estany en argent. En aquesta ciutat va redactar més obres: *Epístola egípcia* és una descripció del que va veure i conèixer al país del Nil; llocs, monuments, història, savis del passat i persones amb les quals es va relacionar. La valoració d'Abú s-Salt és negativa pel que fa al saber dels metges i astrònoms egipcis del seu temps. *Epístola sobre la música*, conservada únicament en una traducció a l'hebreu (s. XIII), és un

manual de teoria i pràctica basat en escrits més antics on hi ha una part dedicada als instruments musicals. Abú s-Salt tocava molt bé el llaüt i se'l considera l'introduïdor de la música andalusina a Tunísia. Segons M. Comes hi ha prou indicis per a pensar que aquesta epístola seria part d'una obra enciclopèdica composta per Abú s-Salt seguint l'esquema aristotèlic del quadrivium (geometria, astronomia, aritmètica i música). Fig. 3. *Llibre del jardí* és una antologia sobre els poetes d'al-Àndalus conservada parcialment en obres d'autors posteriors. *El brocat, sobre les gestes dels Sinhàja*, recull de notícies sobre la dinastia zirí -membres de la tribu bereber Sinhàja- la qual podria ser continuació d'una crònica d'**Ibn Raquíq** (m. post. 1027-8). El que en sabem és gràcies als fragments extrets per historiadors dels ss. XIII-XIV els quals foren incorporats als seus treballs. *Poemari* conté al voltant de 1400 versos repartits en poc més de 200 poemes i fragments de temàtica variada. Hi trobem sàtires, poemes amorosos dirigits a dones i també a efebs, erotisme, descripcions, lloances, ascètics i elegies entre les quals destaca la dedicada a sa mare quan va morir al Caire. Abú s-Salt va escriure poesia al llarg de tota la vida i els seus versos gaudiren de gran difusió ja que, abans de la seua mort, se sap que es llegiren a Damasc. Quasi totes les composicions poètiques del denier s'havien conservat en diverses obres i antologies fins que foren compilades en un corpus publicat a Tunísia al 1974 per **al-Marzúqui**. Pocs anys després va aparèixer un manuscrit incomplet del poemari a Tunísia que fou editat a Qatar l'any 1990.

Fig. 2. Mesquita major de Mahdia, construïda l'any 916 (Foto: Citizen59. Wikimedia.org)

Fig. 3. Música tocant el laüt

Del seu treball com astrònom cal anomenar el tractat titulat *Descripció de la construcció i ús de una làmina única amb la qual es pot calcular la totalitat dels moviments dels set planetes* és un estudi sobre l'instrument astronòmic anomenat equatori. Aquest artefacte s'usava fonamentalment per fer horòscops i prediccions i reduïa el temps del procés. L'equatori reproduïa gràficament, segons la teoria planetària de Ptolemeu, el moviment passat o futur dels set planetes; el Sol, la Lluna, Venus, Mercuri, Mart, Júpiter i Saturn sense necessitat de fer càlculs ni utilitzar taules astronòmiques. D'aquest treball, escrit després dels d'Ibn as-Samh (m. 1035) i el d'Azarquiel (m. 1099), es conserva el microfilm d'un únic manuscrit en molt mal estat.

Mercè Comes va dedicar la seua tesi doctoral a l'estudi dels tres tractats i, segons aquesta investigadora, el d'Abú s-Salt és el més modest dels tres però considera que, a falta de noves dades, el denier podria ser qui donara a conèixer aquest instrument a Orient.

A les obres ja referides cal afegir-ne d'altres les quals podem classificar en tres grups; A) Sense títol: un estudi sobre els significats de la paraula àrab *nuqta*, dos tractats sobre aritmètica. B) Citades per autors posteriors: *Sobre les belles lletres, la mètrica i la història, Epistolari, Tractat concís de geometria, Sobre la medicina, l'astrologia i les melodies*. C) No conservades o no trobades fins ara: *Resum de l'Almagest de Ptolemeu, Breu tractat de geometria* on resumeix l'obra *Elements d'Euclides, Llibre d'anècdotes gracioses d'actualitat*, antologia sobre poetes d'al-Àndalus.

El 22 ó 23 d'octubre de 1134, Abú s-Salt Umàyya Ibn Abí s-Salt va morir a Mahdia, possiblement a causa de la hidropesia que patia, i fou soterrat a la veïna ciutat de Monastir. Algunes fonts precisen que l'enterraren al gran ribat que hi ha en aquesta ciutat. Fig. 4

Fig. 4. Ribat de Monastir on fou soterrat Abú s-Salt (Foto: Issam Barhoumi. Wikimedia.org) [consulta: 1 Maig 2024]

Abú s-Salt va ser un home de vasta erudició en diversos camps del saber, bon coneixedor de l'obra d'importants savis de l'antiguitat clàssica i de la dels erudits musulmans però els investigadors experts de la ciència medieval el consideren un compilador que no va fer aportacions originals ni a nivell científic ni filosòfic i valoren algunes de les seues obres com a manuals bàsics, quasi divulgatius. En qualsevol cas, els treballs del denier foren font i referent per als estudiosos d'època posterior. El que part de l'obra científica d'Abú s-Salt fora traduïda a l'època medieval al llatí i sobretot a l'hebreu va ajudar a la seua difusió en Occident. Abú s-Salt va escriure sobre matèries diverses però no va tocar el tema de la religió. La seua producció literària ha estat molt ben considerada al llarg dels segles i la bibliografia i els estudis sobre les seues obres és molt extensa.

LECTURA RECOMANADA (per als aficionats a la botànica):

•PERIS, Juan Bautista; GUILLÉN, Alberto; FERRER-GALLEGO, Pedro Pablo; ROSELLÓ, Roberto; GÓMEZ, José; LAGUNA, Emilio (2021): «Aspectes botànics del Tractat dels medicaments simples (Kitáb al-adwiya al-mufrada), d'en Abu-Salt-Umayya al-Dani». *Nemus. Revista de l'Ateneu de Natura*, Núm. 11, pp. 82-101, Castelló de la Plana. <<https://raco.cat/index.php/Nemus/article/view/391570>>.